

БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ — явище, спричинене низкою соціальних, економічних, політичних факторів: відсутність в особи притулку, постійного місця проживання, засобів для існування. Б. пов'язана з рівнем екон. стабільності держави, соц. захищеності громадян. Причинами поширення Б. є воєнні конфлікти, міграц. процеси, низький рівень життя населення, безробіття. Частина безпритульних — особи, які стали жертвами насильства в сім'ї, втратили житло внаслідок шахрайства чи ін. протиправ. дій родичів або сторон. осіб. Б. — істотний криміноген. чинник. Найбільш суспільно небезпечною є дит. Б. — найгостріша форма бездоглядності, ослаблення опіки над неповнолітніми батьків або осіб, які їх замінюють. Причини дит. Б. — сирітство, неналежне виконання батьками своїх обов'язків або зловживання батьків. правами, конфлікти в сім'ї, алкоголізм і наркот. залежність батьків, аморал. спосіб життя, протиправна поведінка, психол. особливості підлітків, зокрема прагнення до незалежності, схильність до бродяжництва. Б. пов'язана і з явищем соц. сирітства. Соц. сироти — соц.-демогр. група дітей, які внаслідок соц., екон. та морал.-психол. причин залишилися без догляду при живих батьках. Відсутність у дитини притулку, проживання на вулиці або в тимчас. сховищах становить загрозу не лише для її виживання, здорового фіз. розвитку, а й для формування повноцін. особистості. В Україні на подолання Б. та захисту прав дітей спрямовано Нац. програму «Діти України» (1996), Укази Президента «Про затвердження комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їхньої соціальної реабілітації у суспільстві» (1998), «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездо-

глядності» (2000). Осн. мета цих нормат. актів — формування засад розв'язання проблем профілактики бездоглядності та правопорушень серед підлітків, створення належ. умов для їхнього фіз., інтелектуал. та духов. розвитку, підготовки до самост. життя. Це складає цілісну програму соц.-правової охорони бездогляд. підлітків, запобігання соц. сирітству, забезпечення правових гарантій для дітей групи ризику. Закон передбачає відповідальність батьків та ін. вихователів за належне виконання ними обов'язків виховання дітей, їх навчання та підготовку до корисної для суспільства діяльності. В разі порушення цих обов'язків застосовуються заходи впливу, зокрема позбавлення батьків. прав. Важл. кроком у цій справі є прийняття 2001 Законів України «Про попередження насильства в сім'ї» та «Про охорону дитинства». Законодавчо закріплено поняття «безпритульні діти». Безпритульними вважаються неповнолітні, яких покинули батьки або які самі залишили сім'ю чи дит. заклади й не мають певного місця проживання. Подолання Б. в Україні є нагаль. необхідністю. 2001 під час проведення профілакт. рейдів виявлено понад 58 тис. безпритул. дітей. За офіц. даними, в Україні нараховується бл. 100 тис. безпритул. дітей, щорічно 25 тис. дітей перебувають у притулках для неповнолітніх. Дит. Б. в Україні має свою сумну історію. У Рос. імперії не було держ. системи піклування про безпритул. дітей. Нечисленні дит. будинки були створені лише для немовлят. Серед недерж. благодійниц. організацій, які доглядали дітей старшого віку, найбільшими були Київ. товариство землероб. колоній, Черніг. товариство догляду, Харків. товариство денних притулків та ін. Діяли також денні заклади для безпритул. дітей, утримувані на кошти держави і громад. організацій. В Україні перший дит. будинок закладено у Києві для дітей з Галичини, які втратили батьків під час 1-ї світової війни. Згодом відкрито дит. будинки на околицях Києва та в ін. містах України. Унаслідок госп. кризи, голоду і епідемій, спричинених 1-ю світ. війною, більшов. терором, дит. Б. набрала особливо загрозливих форм у 20-х рр. 20 ст: у 5-ти пд. губ. УСРР голодувало 1 734 000 дітей, з них організов. допомогою скористалося 228 тис. дітей. Наприкінці 1922 в Україні діяло 1511 дит. будинків, 33 трудові колонії, 14 трудових комун, 22 будинки для підлітків. На поч. 1923, за офіц. даними, було бл. 50 тис. безпритул. дітей. Голод, відсутність можливості навчатися та безробіття призводили до поширення злочинності. У 20-х рр. злочинність неповнолітніх у 90 % була спричинена Б. та бездоглядністю. Рад. влада вважала боротьбу з Б. неповнолітніх частиною єдиної справи охорони дитинства. У 20-х рр. в Україні розроблено

систему заходів боротьби з Б.: створ. систему органів, уповноважених піклуватися про безпритульних, законодавчо закріплено заходи допомоги їм, розроблено механізм залучення громадськості до участі у цій справі. Прийнято низку правових актів, зокрема декрет РНК УСРР «Про відповідальність неповнолітніх», який передбачав створення спец. комісій — пед. органів, що розглядали й ухвалювали рішення у справах неповнолітніх, які вчинили злочини, «Положення про колектори» (розподіл. заклади, які збирали матеріали для характеристики неповнолітніх і складали план виховання кожної дитини), «Про організацію реформаторіїв» тощо. Уперше було законодавчо визначено поняття «Б.» Роботу з подолання явища Б. здійснювали Рада захисту дітей (створ. 1920), Центр. комісія допомоги дітям при ВУЦВК (від 1924) та громад. товариство «Друг дітей»; фінансував роботу Центр. укр. фонд ім. Леніна для допомоги безпритульним. Окремі повноваження стосовно допомоги безпритульним мали нар. комісаріати соц. забезпечення, освіти, охорони здоров'я, праці, юстиції та внутр. справ. Роботу з дорослими безпритульними проводили органи соц. забезпечення, а з дітьми — освіти та охорони здоров'я. Гол. формою допомоги безпритул. дітям було влаштування їх на повне держ. утримання до стаціонар. дитбудинків (інтернатів). Були створені приймальники-розподільники, колектори, харчувал. пункти, чайні та їдальні, нічліжки, дитбудинки, труд. колонії, комуни, гуртожитки. Вперше в пед. практиці масове перевиховання безпритул. дітей у трудових колоніях (Полтава, Харків) здійснив видат. письменник і педагог А. Макаренко. Запроваджувано влаштування на навчання, відправлення на батьківщину, надання матер. допомоги, консультування, призначення опіки, усиновлення, патронат (улаштування в сім'ї за домовленістю органів охорони дитинства з громадянами — для дітей молодшого віку); для безпритул. підлітків та дорослих — працевлаштування. Законодавчо закріплено пільгове оподаткування та кредитування дит. закладів, а також установ і організацій, що сприяли боротьбі з Б. Встановлювалися цільові відрахування з деяких податків та зборів, проводилися благодійні акції («Тиждень захисту дітей», «Дні голодних дітей», «Суботники допомоги безпритульним»). У 30-х рр. примус. колективізація, голодомор, репресії зумовили новий сплеск Б. За цих умов посилено адм. заходи, встановлено відповідальність за своєчасне виявлення та влаштування безпритул. дітей, налагодження діяльності дит. установ з метою запобігання втечам із них вихованців. Розширено повноваження органів міліції щодо виявлення місць зібрання безпритульних, вилучення з них дітей, створено приймальники-розподільники НКВС, законодавчо регламентовано їхню діяльність.

Багато безпритульних потрапляло в колонії правопорушників Наркомосвіти. 1935 вийшла постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про ліквідацію дитячої безпритульності й бездоглядності», 1941 ВР видала указ про встановлення заг. карної відповідальності неповнолітніх від 14 р., за крадіжку, насильство, тілесні ушкодження — від 12 р. Ув'язнення безпритульних у труд. колоніях, а старших — у концтаборах під кін. 30-х рр. зовні зменшило рівень Б. **2-а світова війна** спричинила різке збільшення безпритульних. Після війни для сиріт відновлено мережу дит. будинків (1947 на утриманні 702-х дит. закладів перебувало 109 340 дітей); підлітків вивозили з України, вони потрапляли до шкіл труд. резервів, від юних літ стаючи об'єктом важкої експлуатації на пром. підприємствах. Безпритульним надавали допомогу дит. кімнати міліції спільно з мін-вами освіти та охорони здоров'я. Інспектори міліції виявляли безпритульних, через приймальники-розподільники влаштовували у дитбудинки, школи-інтернати та спец. училища. Проводилися заходи для розшуку батьків і повернення дітей у сім'ї. За актив. участі громадськості вели облік дітей шкіл. віку, організовували контроль за відвідуванням шкіл, навчанням та поведінкою, позашкіль. роботою. Гол. напрям боротьби з Б. — профілактика, вдосконалення форм і методів вихов. роботи. Від 1961 боротьбу з Б. проводили також комісії у справах неповнолітніх. Соц.-екон. нестабільність 90-х рр. 20 ст. викликала нову хвилю Б., яка загрожує формуванню здорового молодого покоління громадян. Нині зростає роль недержав. організацій у вирішенні проблем Б. Діяльність усіх відповідних соц.-правових інститутів і суспільства має бути спрямована на подолання явища Б. та причин, які його зумовлюють.

Рекомендована література

1. Діптан І. І. Проблеми дитячої безпритульності в Україні (1919-1932 рр.) // Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки: Респ. міжвідом. зб. наук. пр. К., 1992. Вип. 2;
2. 60 років на перехресті надій і тривоги: Київський приймальник-розподільник для неповнолітніх у спогадах і документах. К., 1993;
3. Зінченко А. Г. Досвід подолання дитячої безпритульності в Україні в 20-х роках. К., 1998;
4. Овсянюк О. І. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю – основними факторами злочинності неповнолітніх в УСРР у 20-х рр. // Наук. вісн. Нац. академії внутр. справ України. 2000. Вип. 3;
5. Паращевіна О. Причини дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні в 20-30-х рр. XX ст. // Бори́стен. 2003. № 8.

О. І. Анатольєва, О. Карпенко

Бібліографічний опис:

Безпритульність / О. І. Анатольєва, О. Карпенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-41567>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).